

БИТОЉСКА ПЛОЧА — НОВО ЧИТАЊЕ

Жарко Б. Вељковић*
Српски научни центар,
Београд

Апстракт: Битољска плоча је један од најстаријих сачуваних споменика словенског језика и ћириличке писмености из XI века, највероватније из времена владавине последњег цара Самуиловог Буларског царства Словен, Срба и Булара, Јована Владислава (1015 – фебруар 1018). У раду је дао преглед претходних читања с реконструкцијама овога натписа, као и наша запажања, од којих је најважније то да је у првом делу натписа приметно одсуство било каквог конзистентног правописа у писању шанко и дебелој јери, док, у другом делу натписа јесте приметан као скоро конзистентан онај правопис настао у преводилачком кругу везаном за преславски двор Симеоновог Првог буларског царства, који се, као спољашње обележје словенске државности, у XII веку појављује и као рашко-хумски државни правопис. То би онда упућивало јасно на следећи закључак: Можда је могуће да се изворни натпис налазио или био сачуван само у доњем делу Битољске плоче па да је накнадно искоришћен као модел за додавање јорних редова, и то врло могуће од стране специјално одељења обавештајне службе у оквиру буларске војске из периода 1915–1917. г. које се бавило прикупљањем археолошког материјала који би наводно доказало наводна етничка права Булара и Буларске на Северну Македонију, у време двају буларских окупација Битоља, 1915–1917. и 1941–1944. г. Све изложено и доводи до аргументованог одбацивања јорне половине натписа Битољске плоче (редови 1–6), шј. аутоматски до поновног читања и тумачења шест сачуваних редова у доњем делу Битољске плоче. Даје се њихово ново, предложено читање, уз минималну, односно најминималнију реконструкцију шекса. Као коначни закључак, може се са сигурношћу или извесношћу казати да је реч о владарском књижевном натпису који представља „благочестивог цара“ Буларског царства Словен, Срба и Булара, Јован Владислав, поводом завршетка у трајевинском смислу извесне цркве или манастира у Битољу или његовој најближој околини, по претпоставци старе црковне православне цркве Светог Спаса у Битољу.

Кључне речи: Битољска плоча, ћирилица епиграфика, цар Јован Владислав, буларски фалсификат (делимични), ново читање.

* sapphousatthis@gmail.com.

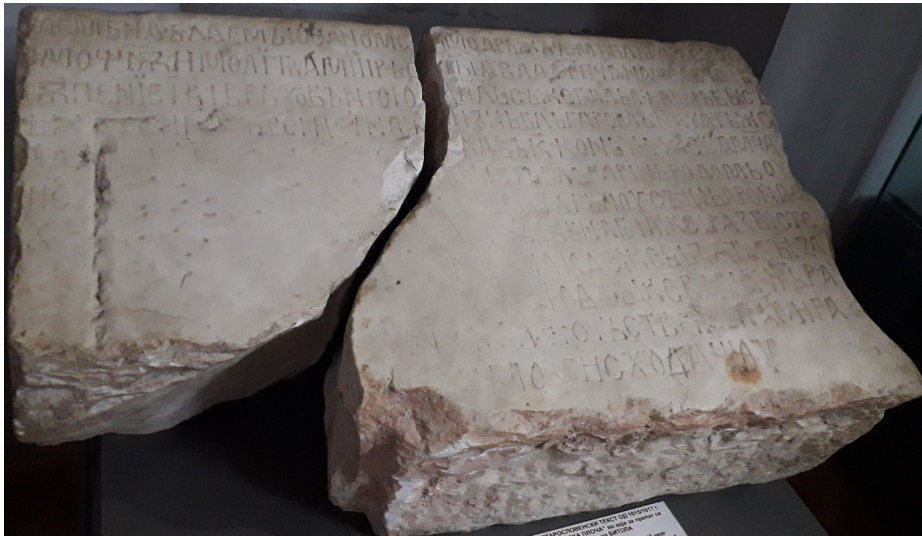
Битољска плоча је један од најстаријих сачуваних споменика словенског језика и ћириличке писмености из XI века, највероватније из времена владавине последњег цара Самуиловог Бугарског царства Словенâ, Срба и Бугара, Јована Владислава (1015 — фебруар 1018) (Томовић 1974, 9, 31–33; Стојков 2015, 81–85; Острогорски 1959, 287, 288, 295).

Овај натпис уклесан је на правоугаоној плочи од белог мермера која је сачувана у дужини од 0,88–0,92 m, висини од око 0,58 m и дебљини од 0,15 m, са натписним пољем дужине 0,52 m које чини 12 видљивих редова текста са словима висине у просеку 3 cm. Откривена је 1956. г. у Битољу, приликом рушења (Сунгур) Чауш-џамије, где је служила као њен праг. Плоча можда потиче из претходећег, још старијег објекта чији су остаци зидова и темеља истом приликом археолошки потврђени, уз каснији проналазак у непосредној близини три хришћанска/православна артефакта, два медаљона с представама Светог апостола и јеванђелисте Марка и непознатог јеванђелисте (можда са ручног крста?), као и горњег дела епископског жезла са главама (великих) змија. Све то је, по претпоставци архитекте Крума Томовског који је писао о битољским џамијама, чинило једну археолошку целину, односно реч је о остацима православне цркве, према локалном народном предању цркве Светог Спаса из временâ пре турског освајања града, а која је у периоду турске власти претворена у џамију. Поменута (Сунгур) Чауш-џамија, звана према турском и *Ески-џами* „стара џамија“, по турски и *Сами-и-Атик* (исто) „стара џамија“, била је најстарија џамија у Битољу и једина џамија у Битољу током XV века. Будући да је ова џамија лежала на ондашњем битољском житном тргу (тур. *Tereke Pazari*), а житни трг је био градски трг средњовековног града и на њему је почивала централна градска црква, можемо лично претпоставити и то да је горепоменута археолошки претпостављена православна црква, према локалном народном предању, црква Светог Спаса из временâ пре турског освајања града која је у периоду турске власти претворена у џамију – била не само централна градска црква, него можда и најстарија црква у граду Битољу. Сличан пример представљала би црква непознатог имена која је лежала на средњовековном и доцнијем Житном тргу, то јест градском тргу старог града Раса, данашњег Новог Пазара, а коју су Турци у периоду турске власти претворили, односно преправили у (Гази) Иса-бегову џамију, најстарију џамију у Новом Пазару, иначе срушену 1938. г. А приликом њеног рушења пронађени су и остаци првобитне средњовековне цркве, делови зидова са малтером и фрескама, као и «!» камена пло-

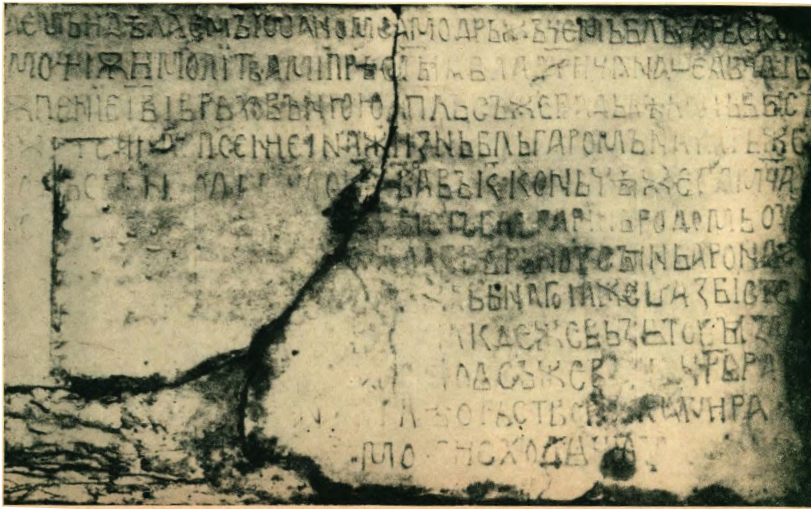
ча са натписом и подацима о цркви (од чега, нажалост, ништа није спасено нити остало сачувано). С друге стране, горе поменута плоча можда потиче и из неке друге старе, предтурске православне цркве или манастира у Битољу или његовој најближој околини. Сама плоча оштећена је горе, лево и у доњем левом углу, а од левог угла ка средини камен је пукнут и на томе месту недостаје део текста. Од видљивог дела натписа леви део је нечитљив пошто су слова истрвена гажењем (Томовић 1974, 33; Михајловски 2013, 411, 413, 415; Хацивасиљевић 1911, 19; Томовски 1956/1957, 29–61; Томовски 2000, 176, 177; Калић 2013, 436–438, 443).

Плоча је позната и у науци изазива контроверзе будући да у видљивом делу натписа стоји да га саставља *буџарски самодржац Јован*, да утврђује град *на сѣсење и на (блѣо)жиће Буџара (у њему)*, као и то да је он *био њо народности Буџарин*, па се ова плоча користи као средство показивања за бугарски етницитет, односно, бугарски етницитет се одбија и замењује етацитетом (државном припадношћу) (Стојков 2015, 80, 84–86, 89–91, 97, 102–105).

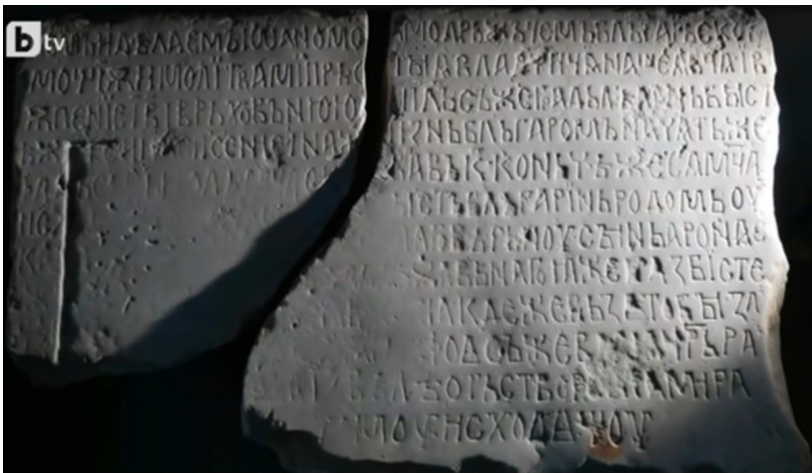
Битољска плоча се од свога открића па до данас чува у Музеју у Битољу (*Национална установа Завод и Музеј — Биџола*) и изгледа овако:

Сл. 1а. Фотографија Битољске плоче (НУ Завод и Музеј — Биџола)

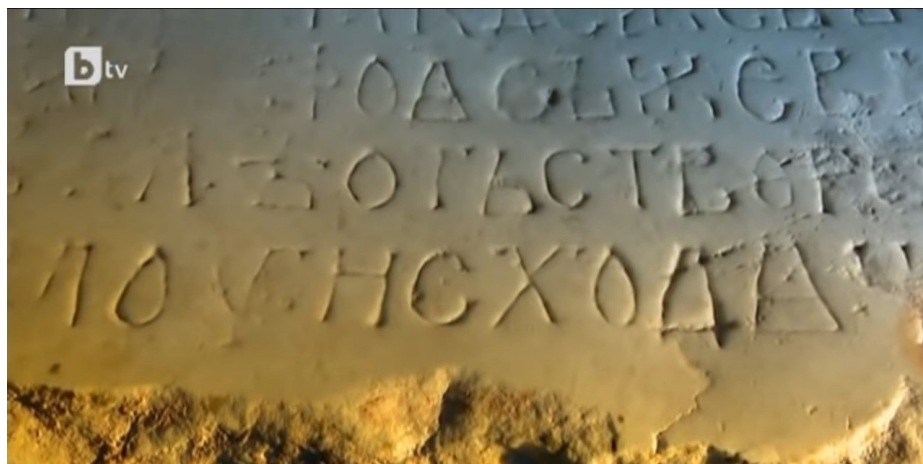
Сл. 1б. Фотографија Битољске плоче (Заимов 1970, прил. 1)

Сл. 1в. Фотографија Битољске плоче (Георгиев 2021, 7:12)

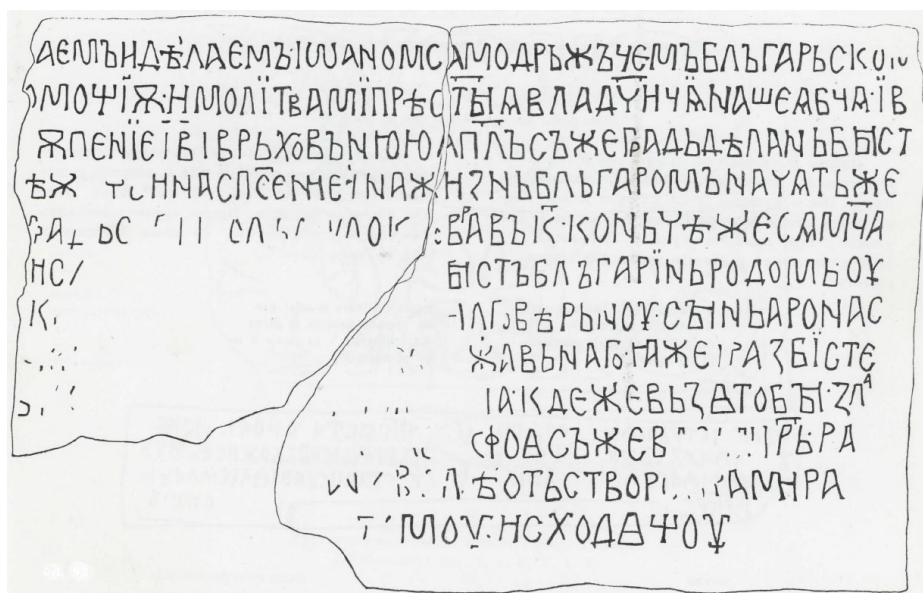

Сл. 1г. Фотографија дела истрвених слова Битољске плоче (Георгиев 2021, 2:58)

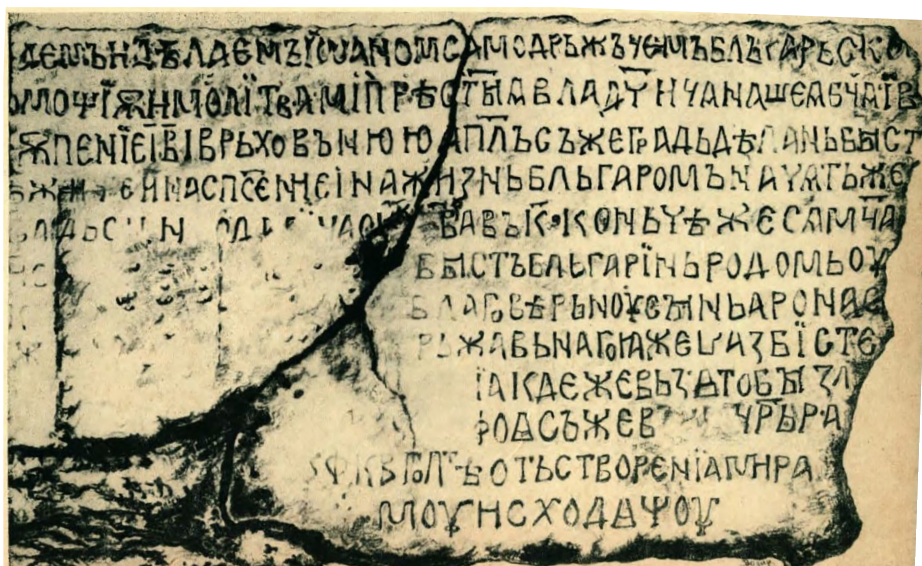
Сл. 1д. Фотографија дела истрвених слова Битољске плоче (Георгиев 2021, 2:41)

Дата су два калка ове плоче. Први 1966. г.:

Сл. 2а. Калк I Битољске плоче (Томовић 1974, 33; Мошин 1966, 52)

Други калк је дат 1970. г.:

Сл. 26. Калк II Битољске плоче (Заимов 1970, прил. 3)

Истих тих година дата су и два читања с реконструкцијама овога натписа. Године 1966. Владимир Мошин ишчитава овако:

[сз градъ сѣзид]аємъ и дѣлаємъ. ѿѿаном самодръжцемъ бѣлгарьско
[ц(а)рства сѣ]помощѣ. и молитвами прѣс(вѣ)тыѣ влад(и)чицѣ нашеѣ б(о)городицѣ.
ѿ в(з)
[чьсть и вѣ застѣ]пеніе ѿ вѣ вѣрховънюю ап(осто)лѣ сѣ же градъ дѣланъ быст(ь)
[вѣ твѣрдо оу]вѣжѣше и на сп(а)сѣние ѿ на жизнь бѣлгаромъ начать же
[сѣ дѣлати сѣ]градъ с(вѣ)тых ап(осто)лѣ м(ѣс)ца окт(о)бра вѣ к. коньчѣ же сѣ
м(ѣс)ца
[июнѣ вѣ кѣ] (?) сѣ ц(а)рѣ и с[амодръжцѣ] быстѣ бѣлгаринъ родомъ. оу-
[вѣ вѣноукъ ни]к(о)лы и рифиміѣ] благовѣрноу. сынъ арона с-
[тарѣиша]го жѣ брата самоуна самод[ръжавнаго. ѿже ѿ развѣсте
[вѣ клисоу]рѣ конскѣ грѣцкѣ ц(а)рѣ кюр вас[иліѣ]. кдеже възато бы злѣ-
[то]сѣфол. сѣ же вели ц(а)рѣ. ра[з]-
[вѣтъ быстѣ ц(а)ремъ кюр василіемъ] зѣ кѣ вѣ го лѣт(о) отъ створѣнїѣ мира
[м(ѣс)ца июліѣ вѣ кѣ]. лѣтоу то[моу] исходащоу

Сл. 3а-1. Читање с реконструкцијом Битољске плоче Владимира Мошина
(Томовић 1974, 33; Мошин 1966, 52)

Овој град се сосидана и се направи од Јоан самодржец на бугарското царство со помошта и молитвите на нашата пресвета владичица Богородица, со честа и застапништвото на дванаесете апостоли. Овој град (крепост) беше направен за првото засолниште и спасение на животот на Бугарите. Почната да се прави овој град на светите апостоли во месец октомври во 20 ден, а се доврши во месец јуни на 29 ден. Овој цар и самодржец беше родум Бугарин внук на благоверните Никола и Рипсимја, син на Арона, постариот брат на самодржавниот цар Самуил, кого го разбија во клисурата војските на грчкиот цар господин Василија, кадешто беше земено злато ... Овој голем цар беше разблен од царот господин Василија во 6522 од создавањето на светот во месец јули, 29, на крајот од летото.

Сл. 3а-2. Превод читања с реконструкцијом Битољске плоче Владимира Мошина
(Бачев 2020, 4; Мошин 1966, 52)

Године 1970. Јордан Заимов (*Йордан Заимов*) у свом издању-читању Битољске плоче ишчитава на следећи начин:

[† ВЪ ЛѢТО $\overline{\text{С}}\overline{\text{Ф}}\overline{\text{К}}\overline{\text{Г}}$ ОТЬ СТВОРЕНІА МНРА ОБНОВЕН СѦ СЪ ГРАДЬ
 1 ЗНА]АЕМЪ Н ДѢЛАЕМЪ ІОАННОМ САМОДРЪЖЦЕМЪ БЪЛГАРЬСКО[МЪ
 2 Н ПОМОЩІИ Н МОЛІТВАМІ ПРѢСТЫА ВЛАДЧНЦА НАШЕѦ БЦА І ВЪЗ З
 3 АСТ]ЖПЕНІЕ ІВ І ВРХОВЗНОЮ АПЛЪ СЪ ЖЕ ГРАДЬ ДѢЛААН БЫСТЪ НА
 4 ОУБ]ѢЖНЦЕ Н НА СПЕСЕННЕ І НА ЖНЗНЬ БЪЛГАРОМЪ НАЧАТЬ ЖЕ БЫ
 5 СТЬ] ГРАДЬС[Ъ БН]ТЮЛА МЦА ОКТОВРА ВЪ К. КОНЬЧѢ ЖЕ СѦ МЦА ...
 6 ... НСХ[ОДАЦА СЪ САМОДРЪЖЦЪ БЫСТЪ БЪЛГАРИНЪ РОДОМЪ ОУ[Н
 7 ОУ]К[Ъ ННКОЛЪ ЖЕ І РИФУНМНА] БЛАГОВѢРНОУ СЪНЬ АРОНА СѦМО
 8 НЛА]ЖЕ БРАТА СЖЦА ЦРѢ САМОДР]ЪЖАВНАГО НАЖЕ І РАЗБѢСТЕ[ВЪ ЦІ
 9 ПОНѢ ГРЪЧЬСКЖ ВОІСКЖ ЦРѢ ВАСІЛ]ІА КДЕ ЖЕ ВЪЗАТО БЪИ ЗЛАТО]
 10 ФОД СЪ ЖЕ В ... ЦРѢ РА]ЗБѢ
 11 НЬ БЪИ ЦРѢМЪ ВАСІЛІЕМЪ] $\overline{\text{С}}\overline{\text{Ф}}\overline{\text{К}}\overline{\text{В}}$ ГО ЛѢТ[А] ОТЬ СТВОРЕНІА МНРА
 12 [ВЪ КЛЮЧН І ОУСЪПЕ ЛѢТОУ СЕ]МОУ НСХОДАЦОУ

Сл. 3б-1. Читање с реконструкцијом Битољске плоче Јордана Заимова (Заимов 1970, 33)

[† ПРЕЗ 6523 ГОДИНА ОТ СЪТВОРЕНИЕТО НА СВЕТА ОБНОВИ
 СЕ ТАЯ КРЕПОСТ
 1 ЗИД]АНА И ПРАВЕНА ОТ ІОАН САМОДЪРЖЕЦ БЪЛГАРСКИ
 2 И С] ПОМОЩТА И С МОЛИТВИТЕ НА ПРЕСВЕТАТА ВЛАДИЧИЦА
 НАША БОГОРОДИЦА И ЗА [ЗА-
 3 СТ]ЪПНИЧЕСТВОТО НА ДВНАДЕСЕТТЕ И НА ВЪРХОВНИТЕ
 АПОСТОЛИ. ТАЗИ КРЕПОСТ БЕ НАПРАВЕНА [ЗА
 4 УБ]ЕЖИЩЕ И ЗА СПАСЕНИЕ И ЗА ЖИВОТА НА БЪЛГАРИТЕ
 ЗАПОЧНАТА [БЕ
 5 ШЕ] КРЕПОСТТА [БН]ТЮЛА ПРЕЗ [МЕС]ЕЦ ОКТОМВРИ В 20
 (ДЕН), А СЕ ЗАВЪРШИ ПРЕЗ МЕСЕЦ ...
 6 ... В КР[АЯ. ТОЯ САМОДЪРЖЕЦ] БЕШЕ БЪЛГАРИН ПО РОД, У[Н
 7 У]К [НА НИКОЛА И НА РИПСИМИЯ] БЛАГОВЕРНИТЕ, СИН НА
 АРОН, [КОЙТО
 8 Е БРАТ НА САМУИЛ ЦАРЯ САМОД]ЪРЖАВЕН, И КОИТО ДВАМА
 РАЗБИХА [В
 9 ЩИПОН ГРЪЦКАТА ВОЙСКА НА ЦАР ВАСИЛ]ИЙ, КЪДЕТО БЕ
 ВЗЕТО ЗЛАТО]
 10 А ТОЗИ В ЦАР
 РА]ЗБИТ
 11 БИДЕ ОТ ЦАР ВАСИЛИЙ В] 6522 ГОДИНА ОТ СЪТВОРЕНИЕТО
 НА СВЕТА
 12 [В КЛЮЧ И ПОЧИНА В КР]АЯ НА ЛЯТОТО

Сл. 3б-2. Превод читања с реконструкцијом Битољске плоче Јордана Заимова (Заимов 1970, 33, 34)

Док су напоредо и Мошин и Заимов сматрали да је цео овај видљив натпис аутентичан (Мошин 1966, 52; (уп.) Заимов 1970, 77–87), а са њима и Александар Бурмов (*Александър Бурмов*) који је прелиминарно и објавио натпис (Бурмов 1959, 86; Бурмов 1968, 195), у иностранству је беспрекорност овог натписа генерално мање-више довођена у сумњу, не без аргумената. Године 1973. Александар Каждан (*Александр Каждан*) у часопису *Византийский временник* даје тек прегледни приказ Заимовљевог издања-читања Битољске плоче уз мање критике (Каждан 1973, 266). С друге стране, године 1972. Хорас Лант (*Horace Lunt*) у часопису *Slavic Review* завршава свој врло критичан приказ Заимовљевог издања-читања Битољске плоче речима да сва главна питања у вези са овим натписом остају отворена (*The crucial questions remain open*) (Lunt 1972, 499). А године 1977. Роберт Матисен (*Robert Mathiesen*) у часопису *Slavic and East European Journal* даје умногоме критичан приказ Заимовљевог издања-читања Битољске плоче указујући на то да је Заимов пропустио да уочи да се по палеографским одликама слова прва половина натписа (редови 1–6) без изузетка разликује у трима специфичним детаљима од друге половине натписа (редови 7–12), на следећи начин:

1) Диграм за [глас] [y] написан је с танким јер (ы) у првome делу натписа (3 пута: редови 2, 3, 6), док је у другом делу натписа (2 пута: редови 7, 9) он написан са дебелим јер (ѣ) (видети Заимовљеве цртеже [слова јери] на стр. 54).

2) Слово за глас [ѣ] има облик штампаног великог А у ком се водоравна линија по средини реда ломи надоле до доње линије реда (Λ) у првome делу натписа (6 пута: редови 2, 4, 5, а у реду 2 – 4 пута), док, у другом делу натписа (3 пута: редови 9, 10, 12) оно има облик троугла кога преполовљује водоравна линија по средини реда (Δ) ([видети код] Заимова на стр. 57).

3) Слово за [глас] [z] има опуштenu линију нагиба оштрије савијену улево (ʒ) у првome делу натписа (једанпут: ред 4), док, у другом делу натписа (3 пута: редови 8, 9, а у реду 9 – 2 пута) то није тако[, него је опуштена линија нагиба блаже савијена улево] (ʒ) ([видети код] Заимова на стр. 40),

Yet Zaimov has failed to observe one very important fact: the palaeographic character of the first half of the inscription (lines 1–6) consistently differs in three particulars from that of its second half (lines 7–12), as follows:

1. The digraph for [y] is written with a front jer' (ѣ) in the first half of the inscription (3x: lines 2, 3, 6), but with a back jer (ѣ) in the second half (2x: lines 7, 9). (See Zaimov's illustrations, 54.)
2. The letter for [ѣ] has the shape of our capital A with a bent crossbar (A) in the first half (6x: lines 2 [4x], 4, 5), but the shape of a triangle bisected by a horizontal line (Δ) in the second half (3x: lines 9, 10, 12). (Zaimov, 57.)
3. The letter for [z] has its tail bent sharply to the left (Z) in the first half (1x: line 4), but not so (Z) in the second half (3x: lines 8, 9 [2x]). (Zaimov, 40.)

Сл. 4. Критика Битољске плоче према палеографским одликама слова
Роберта Матисена (Mathiesen 1977, 1)

истакавши притом на самом крају овога приказа да се чињенице које Битољска плоча даје имају ипак узимати са великим опрезом (... *the evidence of the Bitolja inscription will have to be used with great caution*) (Mathiesen 1977, 1, 2).

Надовезујући се посредно на Матисена, године 2015. Стојко Стојков о чињеницама које видљив део натписа Битољске плоче даје аргументовано утврђује следеће:

- Званична царска титула самодрѣѣц- блѣгарск- „бугарски самодрѣѣц“ (по Заимову) / самодрѣѣц- блѣгарско[го ц(а)рства] „самодрѣѣц Бугарског царства“ (по Мошину) није ни историјски нити језички реалан податак будући да су историјски и језички потврђене следеће званичне царске титуле: цѣсарѣ бл(ѣ)гаромѣ (Прво бугарско царство), односно цѣсарѣ (и самодрѣѣцѣ) (всѣмѣ) бл(ѣ)гаромѣ (и гр(ѣ)комѣ) (... и прочимѣ странамаѣ) (трѣновскѣ) (Друго бугарско царство) и слично (Стојков 2015, 85–91).
- Формулација, у контексту градитељских радова, да је извршено утврђивање града [сѣ п]омощію и моли́твами́ прѣс(вѣ)тыа влад(н)чи́ца нашеа б(огороди)ца ꙗ́в(ѣ) [чьсть и вѣ застѣ]жпеніе ꙗ́ко ꙗ́врьховѣнню ап(осто)лѣ (по Мошину) / [п]омощію и моли́твами́ прѣс(вѣ)тыа влад(н)чи́ца нашеа б(огороди)ца ꙗ́в[ѣ застѣ]жпеніе ꙗ́ко ꙗ́врьховѣнню ап(осто)лѣ (по Заимову) „с помоћу и моли-

твама Владичице наше Пресвете Богородице и (на част и) на (славу) заступања (пред Богом) од стране 12 и 2 врховна апостола“ није ни историјски ни језички реалан податак будући да одсуствује на самом почетку формулација *Божја помоћ*, односно *помоћ Оца, Сина и Светиога Духа (Св. Тројице)*, а историјски и језички потврђене су следеће формулације у контексту градитељских радова: *изволеніємъ божіа помѡшта* (1412), *изволеніємъ ѡтѣца и съвершеніємъ сына поспѣшеніємъ свѣтаго доуха, и помѡщію свѣтѣа и прѣстѣаа владѣица наша богородица мѡрїа, и свѣтѣахъ и преподѡбнѣхъ ѡтѣць нашихъ* (1269/1270), *въ нѣмъ ѡтѣца и сына и свѣтаго доуха, и свѣтѣе богородице, и свѣтѣхъ и врѣховнихъ апѡстолю* (1269) и слично (Стојков 2015, 92–94).

- Формулација, у контексту владарских натписа, да је сâм владар *бысть бѣлгарѣнь родомъ* (по Мошину) / *[б]ысть бѣлгарѣнь родомъ* (по Заимову) „био по народности Бугарин“ није ни историјски ни језички реалан податак будући да ни на једном владарском натпису Бугарског каната и Првог бугарског царства није историјски ни језички уз име владара потврђена назнака да је он (био) „родомъ, тј. по народности Бугарин“ (нити је она сама потребна или, уопште, има смисла), премда се уз именâ оновремених службеника у служби владара појављује налична назнака да су „из/од рода (тог и тог)“ (Стојков 2015, 96).

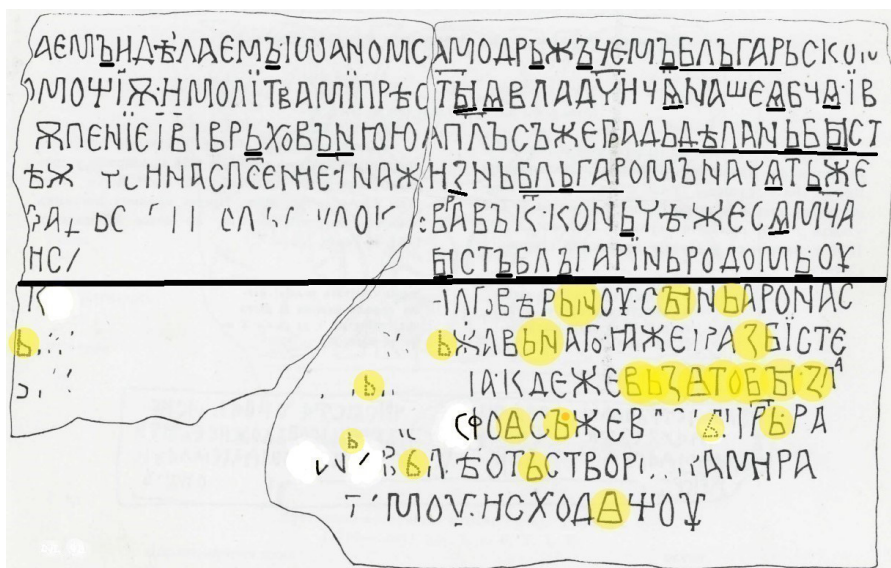
Томе можемо додати и наша три запажања:

- Придевски формант *-ън-* у придевима *врѣховън-*, *благѡвѣрн-* (по Мошину) / *благѡвѣрън-* (по Заимову) и *[самод]ръжѡвън-* (по Мошину) / *[самодр]ъжѡвън-* (по Заимову) писан је у првome делу натписа (редови 1–6) са дебелим јер, *-ън-*, у реду 3, док је у другом делу натписа (редови 7–12) он писан са танким јер, *-ън-*, у редовима 7 и 8.
- У првome делу натписа (редови 1–6) приметно је одсуство било каквог конзистентнога правописа у писању танког и дебелог јера, па се чак они у писању мешају у истим категоријама, и чак у истим кореновима: (као наставак у ном. јд. м. партиципâ) *[зи]дѡемъ* (по Заимову) / *[сѣзи]дѡемъ* (по Мошину), *дѣлаемъ* — али *дѣланъ*, (у писању правописних група за обележавање самогласничког [ɾ] и [ɿ]) *бѣлгарьскогъ* (по Мошину) / *бѣлгарьско[цъ]* (по Заимову), *бѣлгарѣнь* (по Мошину) / *бѣлгарѣнь* (по Заимову) (на фотографијама, ипак, видљиво као *бѣлгарѣнь*) — али *самодръжѡемъ*, *врѣховънѡю*, *бѣлгарѡмъ*, (у писању форманта *-ъц-* (палатализовано, и као *-ѡ-*)) *самодръжѡце-*

мъ — али конѣтъ... сѧ, (као део наставка -мъ у инстр. јд. основѧ на -ѡ- и -јѡ- м.) самодръжъцемъ — али родомъ, (у писању корена [bɫgar-]) бѣгарьско (по Мошину) / бѣгарьско[мъ] (по Заимову), бѣгарѣнь (по Мошину) / бѣгарѣнь (по Заимову) (на фотографијама, ипак, видљиво као бѣгарѣнь) — али бѣгаромъ, (као део проширења -тъ/-стъ у 3. јд. сигматског старог аориста) бытъ (по Мошину) / [б]ытъ (по Заимову) — али нѣтъ. Насупрот томе, у другом делу натписа (редови 7–12) јесте приметан као скоро конзистентан онај правопис настао у преводилачком кругу везаном за преславски двор Симеоновог Првог бугарског царства, тзв. рани преславски једнојеров/танкојеров и двојусов правопис са (системски уједначеним) ѡ, ж и «!» Δ (новим знаком за мало јус), који се, као спољашње обележје словенске државности, у XII веку појављује и као рашко-хумски државни правопис (Станишић 2013, 302–305; Велчева, 1999, 91; Galabov 1967, 98–118), дакле: оу[ноу]к[ъ] (по Заимову) / [къноукъ ни] к[олы] (по Мошину) (на фотографијама, ипак, видљиво као [(?) бѣгарс]кѡ[у]), сынъ (по Мошину) / сынъ (по Заимову) (на фотографијама, ипак, видљиво као сынъ), с[тарѣнша]го (по Мошину) / с[ацмонла] (по Заимову) (на фотографијама, ипак, видљиво као ѡ[(?)динородън]ѡ), [самод]ръжавьнаго (по Мошину) / [самодр]ъжавьнаго (по Заимову), [кюр] (по Мошину) / [ц(ѣса)рь] (по Заимову) (на фотографијама, ипак, видљиво као [ѡ]т[ъ]), възато бѣ, [«...»]сфоѧ (по Мошину) / ...фоѧ (по Заимову) (на фотографијама, ипак, видљиво као [с]т[роѧ], вели ц(а)рь (по Мошину) / в... ц(ѣса)рь (по Заимову) (на фотографијама, ипак, видљиво као в[аси]ѧ[ъ] ц(ѣса)рь), ѕѣкѣ го (по Мошину) / ѕѣкѣ го (по Заимову) (на фотографијама, ипак, видљиво као [хр]ѧ[мѣ] ѣ ѣ), отъ. Једини изузетак од поменутог и показаног правописа представља номинатив једнине мушког рода показне заменице съ који се пише са дебелим јером, съ, што би вероватно представљало клесарову грешку према речи сынъ.

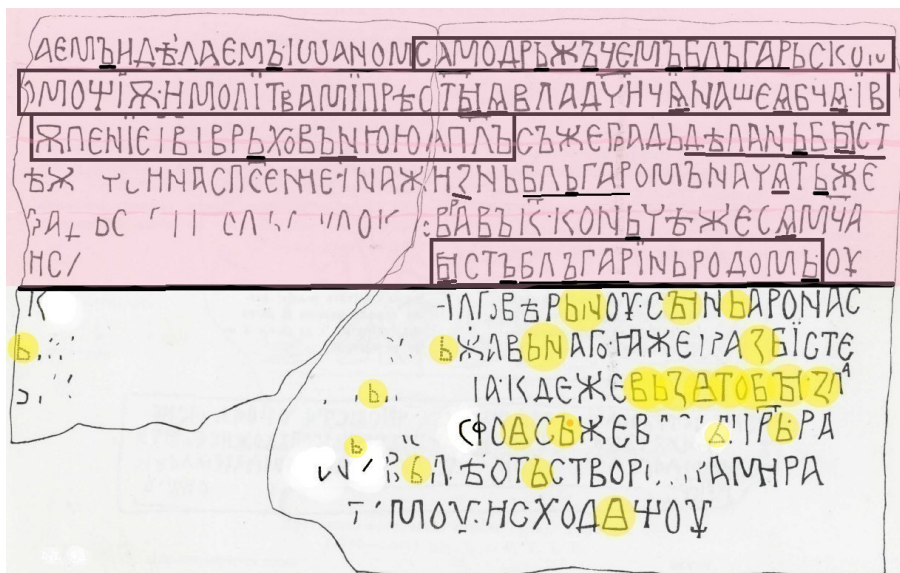
- Пасивни аорист грађен је у првоме делу натписа (редови 1–6) са дужим обликом аориста глагола бѣти, бытъ(ѡ) (по Мошину) / бытъ[ѡ] (по Заимову) — дѣланъ бытъ(ѡ) (по Мошину) / дѣланъ бытъ[ѡ] (по Заимову), у реду 3, док је у другом делу натписа (редови 7–12) пасивни аорист грађен са краћим обликом аориста глагола бѣти, бѣ — възато бѣ, у реду 9.

Све ово би јасно дефинисало две одвојене зоне натписа, прву (редови 1–6) и другу зону (редови 7–12), на овај начин:

Сл. 5. Две зоне Битољске плоче према палеографским одликама слова и фонетским и морфолошким одликама

Ако се томе додају примери историјски и језички нереалних података које је аргументовано утврдио и изнео Стојков, могуће је доћи до квалификације прве зоне натписа као, да тако кажемо, 'нереалне', на следећи начин:

Сл. 6. Прва зона Битољске плоче као 'нереална' према историјски и језички нереалним подацима, а базирајући се на двема зонама према палеографским одликама слова и фонетским и морфолошким одликама

То би онда упућивало јасно на следећи став — као закључак — а који је Стојков изнео као могућност, следећим речима: „Можда је могуће да се изворни натпис налазио [или био сачуван] само у доњем делу [Битољске] плоче... па да је [накнадно] искоришћен као модел за додавање горњих редова... од стране неког ентузијасте у савремено доба. [Наиме,] заиста је тешко да се [поменути] два дела текста повежу у јединствен натпис услед тога што горњи део [натписа] саопштава од стране кога, за кога и због чега се врши градња [односно утврђивање] града, док други део [натписа] — након [ове] теме обнављања [односно утврђивања града] — говори о поразу и смрти [цара] Самуила, тј. [у том] би се [случају] натпис о грађењу једнога цара завршавао описом пораза и (!) смрти његовог претходника [на престолу], који [уз то] нема [никакве] везе с градњом [односно утврђивањем тога] града и коме [уз то аутор натписа, цар Јован] Владислав није [ни] син нити наследник по директној линији. ... Поред [историјски потврђене] мотивације као и [томе] одговарајуће праксе [фалсификовања историјских извора, у овом случају] је постојала и реална могућност за прављење фалсификата у временима двају бугарских окупација Битоља, 1915–1917. и 1941–1944. г. Више него погодне [за то] биле су околности у време прв[онаведен]ог периода[, 1915–1917. г.]... [Наиме,] у та времена [бугарске окупације, 1915–1917. г.] у оквиру бугарске војске основано је специјално одељење обавештајне службе које се бавило прикупљањем артефаката што би [наводно] доказали [наводна етничка] права Бугара [и Бугарске] на [Северну] Македонију, а у коме су чланови били многобројни [за то] мобилисани [бугарски] историчари, [и то] на челу с будућим председником владе [Бугарске], Богданом Филовом. Узимајући у обзир размере могућих постигнућа [бугарске стране], као и више него велик државни [бугарски] интерес [у томе], свакако да [сви могући] ресурси за прављење [једног] таквог фалсификата [као што је додавање горњих редова Битољској плочи] — [нипошто] не би недостајали (Можно ли е оригиналниот натпис да се наоѓал само во долниот дел на плочата... и да е искористен како модела за додавање на горните редови... од современ ентузијаст... ? Постои и определена теешкоџија да се поврзат двајта дела на текстови во единствен натпис — додека горниот дел соопштува од којо, за којо и зошто се погита тврдината, во долниот дел се зборува според реконструкциите за поразот и за смртта на Самоил, односно традежен натпис на еден цар би завршувал со опис на поразот (!) и смрт на негов претходник, кој нема врска со погитането на тврдината и кому Владислав не му се јавува син или директен наследник. ... Освен молив и соодветна практика,

постоела и реална можност за создавање на фалсификации за време на двете бујарски окупиции на Битола — 1915–1917. и 1941–1944. i. Особено погодни биле условите во првиот период... Во истиот период во бујарската војска е создадена специјална разузнавачка структура која се занимава со собирање архефакции, кои ќе ги докажуваат бујарските права врз Македонија и во која се вклучени толем број мобилизирани историчари на чело со игнорантот премиер Богдан Филев. Имајќи ги предвид толемината на општенационалната добивка и силниот државен интерес секако ресурси за создавање на такава фалсификација не недостигааат (Стојков 2015, 97–99).

Све изложено доводи до аргументованог одбацивања првог дела (редови 1–6) видљивог натписа Битољске плоче, односно аутоматски до поновнога читања и тумачења шест сачуваних редова у доњем делу Битољске плоче.

Према фотографијама Битољске плоче, на њеном сачуваном доњем делу стоји напишано следећих сачуваних шест редова натписа. Њихово предложено читање покушали смо да дамо на следећи начин, уз минималну реконструкцију текста контекстуално остваривим речима и облицима, извршену према томе што би плоча у претпоставци потицала из старе предтурске православне, по хронологији, положијау и пратећим налазима, централне градске, епископске и можда најстарије битолске цркве Светог Спаса, која је сходно свом имену могла бити у грађевинском смислу завршена на Спасовдан, као и према морфолошким и лексичким особинама текста, те познатим историјским подацима о личностима, догађајима и датумима у тексту:

[(?) вѣ (?) нѣм (?) отца (?) и (?) сына (?) и (?) свѣтаго (?) доуха, (?) син (?) храмъ (?) свѣтаго (?) спаса (?) създахъ¹ (?) азъ (?) ноанъ (?) цѣса)рь (?) благовѣрънь,² (?) отъ (?) вѣдръ³ (?) начельникоу (?) блъ-]

| [гарс]кѣ [у, (?) самонла (?) и (?) арона (?) цѣса)рю вѣ)аго вѣръноу •,⁴ сынъ арона е[(?) диноро-]

| [дѣн]ъ,⁵ ж[(?) нвѣше (?) разгромъ⁶ (?) васили⁷ (?) цѣса)ря са]м[|о|]а[р]ъ вѣ)а)вѣнаго,⁸ вѣ)е⁹ и вѣ)бѣте¹⁰ [(?) вѣ]

| [(?) мѣст]ъ ш[(?) нпони,¹¹ <...> о]т[ъ] вѣ)асна]мъ кде¹² же вѣ)зѣто вѣ) злѣа[т] (?) а (?) тѣмъ,¹³

| <...> [(? вѣ)гъ с]тѣроа, съ же в[асн]а[вѣ]¹⁴ цѣса)рь ра[звѣнѣнъ]

| [(?) вѣ).¹⁵ (?) а (?) създа (?) са (?) син хр]а[м]ы¹⁶ вѣ) лѣтѣ(ѣ)¹⁷ отъ стѣор[ені]а мнра [(?) сѣ) вѣ) вѣ) / (?) сѣ) вѣ) вѣ), (?) мѣ)л(ѣ)ца]

| [(?) мѣ)л(ѣ)н(ѣ), (?) дѣнн (?) -надеа]т[ъ] о]моу / (?) [(?) мѣ)л, (?) дѣнн (?) едина-на-деа]т[ъ] о]моу • нсхѣ)а)цоу.¹⁸

1 сьздати: Томовић 1974, 43, 46, 47; **2** ц(ѣса)рь благоѣръньнъ: в. доле; **3** отъ ѿдрь: Томовић 1974, 64, Miklosich — Lexicon 1862–1865, 1143; **4** начельникъ -скъ, помен ц(ѣса)рь благоѣръньнъ: РКСС 1 1863, 43, РКСС 2 1863, 130; **5** единородьнъ: Miklosich — Lexicon 1862–1865, 1153; **6** разгромъ: СРЯ XI–XVII вв. 21 1995, 177; **7** вьслъ: в. доле; **8** ц(ѣса)рь самодръжавьнъ: РКСС 3 1864, 76, Томовић 1974, 64; **9** иже „пошто”: Miklosich — Lexicon 1862–1865, 235; **10** нр: <!> лигатура отпр. њ; **11** щипоніе: Заимов 1970, 26, 27; **12** кде „када, којом приликом”: Miklosich — Lexicon 1862–1865, 326; **13** злата тьма: Miklosich — Lexicon 1862–1865, 1021, 1022; **14** ль: <!> лигатура отпр. љ; **15** разбьнень бьти: в. горе; **16** а сьзда сѧ син храмъ: Томовић 1974, 47, 53; **17** ѣтъ: лигатура отпр. ѣ; **18** мѣсеца маѧ (/июніа), дьни (едино)надесѧтомоу нсходѧщоу: РКСС 1 1863, 426; маѧ/јуна 1015–1017. / 11. маѧ 1016: Ускрс 1015. (10. IV), 1016. (1. IV), 1017. (21. IV) + 40 дана.

— (?) У (?) име (?) Оца (?) и (?) Сина (?) и (?) Светога (?) духа, (?) подигох (?) овај (?) храм (?) Светог (?) Спаса, (?) Ја, (?) благоверни (?) цар (?) Јован, (?) из (?) окриља (?) породице (?) владарѧ (?) Бугарске, благоверних (?) царева (?) Самуила (?) и (?) Арона, син (?) јединац Аронов, (?) јер (?) сам (?) остао (?) жив (?) у (?) бици (?) којом (?) је (?) потучен (?) цар и самодржавни император (?) Василије пошто га поменута двојица (у бици) разбише (?) код (?) места (?) Штипоње... , којом је приликом и (?) силно злато од Василија било заплешено... , а поменути цар Василије, дајући се (?) у (?) бег, (?) био (у бици) разбијен. (?) Овај храм (?) подигнут (?) је године (?) 6523–6525. од стварања света (?) (1015–1017), (?) месеца (?) маѧ/јуна, у (?) 11–19. (?) дан / године (?) 6524. од стварања света (?) (1016), (?) месеца (?) маѧ, у (?) једанаести (?) дан.

Будући да је — услед велике фрагментованости текста — његово предложено читање дато уз минималну реконструкцију, но ипак потребним већим бројем речј, на овом месту дајемо и предложено читање текста уз најминималнију реконструкцију (прелазећи тим из горе показаног модуса Мошина и Заимова у савременији, егзактнији модус):

[<...> (?) отъ (?) ѿдрь (?) начельникоу (?) блъ-]
 | [гарс]кѣ[у, <...> (?) ц(ѣса)рю б]лагоѣръньноу •, сынъ арона ѣ[(?)]диноро-
 | [дьн]ъ, ж[(?)]нвьше <...> (?) вьслѧа (?) ц(ѣса)ря сѧ]м[101]ѧ[р]ъ]ѣдръжавьнаго, ѧже њ
 ѣзвьстѣ [(?) вь]
 | [(?) мѣст]ѣ щ[(?)]нпони, <...> ѣ[т]ъ] в[асн]ѧ]кдѣ же вьзѧто бьти злѧѧ[т(?)о],
 <...> [(?) вѣтъ с]тѣроѧ, сѧ же в[асн]ѧ]ѧ] ц(ѣса)рь ра[збьнень]
 | [(?) бьти. <...> (?) син хр]ѧ[мѧ] вь лѣт(ѣ) отъ створ[енї]ѧ мнра [(?) ѣ <...>]
 | [<...> , (?) дьни (?) -надесѧ]т[ѣ]моу • нсходѧщоу.

— [...] (?) из (?) окриља (?) породице (?) владарâ (?) Бугарске, двају благоверних (?) царева... , син (?) јединац Аронов, (?) јер (?) сам (?) остао (?) жив (?) кад... (?) цар и самодржавни император (?) Василије, пошто га поменута двојица (у бици) разбише (?) код (?) места (?) Штипоње... , којом је приликом и... злато од Василија било заплењено... , а поменути цар Василије, дајући се (?) у (?) бег, (?) био (у бици) разбијен. [...] (?) Овај храм... године (?) 6000 и... од стварања света... , у (?) 11–19. (?) дан.

Према изложеном поновном читању и тумачењу сачуваног доњег дела Битољске плоче, може се са сигурношћу или извесношћу казати да је реч о владарском ктиторском натпису који поставља „благоверни цар“ Бугарског царства Словенâ, Срба и Бугара, Јован Владислав (1015 — фебруар 1018), крвни род „благоверних царева“ Самуила и Арона и син јединац Аронов, поводом завршетка у грађевинском смислу извесне цркве или манастира у Битољу или његовој најближој околини, по претпоставци старе предтурске православне цркве Светог Спаса у Битољу, а у славу и у знак личне захвалности Богу за учешће и преживљење у победоносној и славној бици код места Штипоње (986) којом су поменута двојица царева потукла ромејског „цара и самодржавног императора“ Василија II Бугароубицу (976–1025).

* * *

Библиографија

Литература:

- Бачев, Ристо. 2020. *Бишолска плоча — веродостојен паметник или подметнат фалсификат*. Скопје (Скопље): самиздат.
- Бурмов, Александър. 1959. „Новонамерен старобългарски надпис в НР Македонија“. *Пламък* 3, 10 (1959): 84–87.
- Бурмов, Александър. 1968. „Новонамерен старобългарски надпис в НР Македонија“ (репринт). У *Александър Бурмов — избрана произведения в три тома. Том първи, 192–196*. София: Българска академия на науките.

- Велчева, Боряна. 1999. „Късната българска глаголица“. *Кирило-Методиевски студии* 12: 72–106.
- Gălăbov, I[van]. 1967. „La rotonde de Symeon dans l'histoire du vieux-bulgare litteraire“. *Byzantinoslavica* 28, No. 1: 98–118.
- Георгиев, Иван. 2021. (ТВ-емисија) *bTV репортерите: Плочата от Битоля — епизод 2* (20. 6. 2021, 16:09). Софија (Софија): bTV media group (на адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=QkJbi4Mvd30>).
- Заимов, Йордан. 1970. *Битолски надпис на Иван Владислав, самодържец български*. Софија: Българска академия на науките.
- Каждан, Александр (К., А.). 1973. „И. Заимов, Битолски надпис на Иван Владислав, самодържец български. Старобългарски паметник от 1015—1016 година. Софија, 1970, стр. 164 + 11 табл.“. *Византийский временник* 35 (60): 266.
- Калић, Јованка. 2013. „Епископски градови Србије у средњем веку“. *Зборник радова Византолошког института* L, No. 1: 433–448.
- Lunt, Horace G. 1972. „*Bitolski nadpis na Ivan Vladislav samodŕzhets bŭlgarski: Starobŭlgarski pametnik ot 1015–1016 godina*. By Iordan Zaimov and Vasilka Zaimova. Sofia: Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiia na naukite, 1970. 160 pp. + 11 plates.“ *Slavic Review* 31, No. 2 (June 1972): 499. <https://doi.org/10.2307/2494413>.
- Mathiesen, Robert. 1977. „The Importance of the Bitolja Inscription for Cyrillic Palaeography.“ *Slavic and East European Journal* 21, No. 1 (Spring 1977): 1–3. <https://www.jstor.org/stable/306730>; <https://doi.org/10.2307/306730>.
- Miklosich — Lexicon 1862–1865: Miklosich, Fr[anciscus]. *Lexicon palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Vindobona (Wien/Беч): G. (W.) Braumüller.
- Михајловски, Роберт. 2013. „Неколку османлиски споменици од Битола“. У *Османлиското традицислство на почвата на Македонија: прилози за истражувањето на историјата на почвата на Македонија*, ур. Георги Старделов, Халит Ерент и Зоран Павлов, 411–427. Макропроект „Историја на културата на Македонија“, кн. 24. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Мошин, Владимир. 1966. „Битољска плоча из 1017. године“. *Македонски јазик* XVII: 51–62.
- Острогорски, Георгије. 1959. *Историја Византије*. Београд: Просвета.
- РКСС 1–3 1863–1864: Даничић, Ђура. *Рјечник из књижевних сџарина српских* 1–3. Београд: Државна штампарија (БИГЗ).
- СРЯ XI–XVII вв. 1–30 1975–2015: *Словарь русского языка XI–XVII вв.* 1–30. Москва: Изд. Наука.
- Станишић, Вања. 2016. „О старини једнојеровог правописа у словенској писмености“. У *Стефан Немања — прейодобни Симеон Мирочочиви: зборник радова*. [Том] 1, ур. Милан Радужко, 299–307. Београд — Беране — Цети-

- ње: Институт за историју уметности, Филозофски факултет — Институт за српски језик САНУ — Епархија будимљанско-никшићка — Манастир Ђурђеви Ступови — Митрополија црногорско-приморска — Цетињски манастир.
- Стојков, Стојко. 2015. „Битолската плоча — дилеми и интерпретации“. У *Зборник на трудови: Самуиловата држава во историската, воено-политичката, духовната и културната традиција на Македонија*, ур. Илија Велев и Васил Ѓоргиев-Лиќин, 80–106. Одделение за историја и историско културно наследство, Единица – научни собири, кн. 2. Струмица: НУ Завод за заштита на спомениците на културата и Музеј — Струмица. (са прегледом извора и литературе).
- Томовић, Гордана. 1974. *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*. Београд: ИИ САНУ.
- Томовски Крум. 1956/1957. „Џамии во Битола“. *Годишен зборник на Техничкиот факултет во Скопје*, II, бр. 2: 29–61.
- Томовски, Крум. 2000. (репринт) „Џамии во Битола“. У *Архитектурата на почвата на Македонија: прилози за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија*, ур. Георги Старделов, Крум Томовски, и Иван Џепаровски, 173–189. Макропроект „Историја на културата на Македонија“, кн. 9. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Хацивасилевић, Јован. 1911. „Град Битола“. *Календар Вардар за 1911. г.*, Београд: Друштво КСС, 19, 20.

Примљено: 19. 4. 2022.

Одобрено: 10. 5. 2022.

THE BITOLA INSCRIPTION: A NEW READING

Žarko B. Veljković

Serbian Scientific Center, Belgrade

Summary: The Bitola inscription is one of the oldest preserved monuments of the Slavic language and Cyrillic literacy, originating from the 11th century, most likely having been created during the times of the last tsar of

Samuel's Bulgarian empire of the Slavs, Serbs and Bulgarians, John Vladislav (1015 — February 1018). It has been hypothesised that the inscription originally was a part of the Mediaeval, pre-Ottoman, Orthodox Church of Holy Saviour, which, according to its chronology, topographic placement and supporting findings, was the central town church, episcopal, and perhaps the oldest church of Bitola. This plate inscription is well known, and has caused controversies among scholars, since in the upper part of the inscription it is stated that it was composed by the Bulgarian autocrat John, who had fortified the town for the salvation and (well)being of the Bulgarians (who dwell in it), as well that he was ethnically a Bulgarian, thus the inscription is used as a so-called evidence of Bulgarian ethnicity, or, as an alternative, Bulgarian ethnicity is rebuffed and exchanged with state citizenship. A review of previous readings is given here together with reconstructions of this inscription, by Vladimir Mošin (1966) and Yordan Zaimov (1970). In 1977 Robert Mathiesen pointed out that according to the palaeographic features, the first half of the inscription (lines 1–6) undoubtedly and without exception differs in specific details from the second half of the inscription (lines 7–12). Relying indirectly on Mathiesen, in 2015 Stoyko Stoykov has arguably ascertained and presented examples of historically and linguistically unrealistic data in the first half of the inscription. To that I have added my own observations, of which the most important is that in the first part of the inscription there is a noticeable absence of any consistent orthography in the writing of front and back yers, while, in the second part of the inscription it is noticeable as used, almost consistently, the type of orthography originated in the translation circle affiliated with the Preslav court of Simeon's First Bulgarian empire, the so-called early Preslav orthography with one/front yer alone and two yuses together with (systemically uniform) Ъ, ꙗ and А, which, as an external feature of Slavic statehood, in 12th century also appears as the Rascia-Chelm state orthography. That would point to the following opinion, as a conclusion, which Stoykov presented as a possibility: Maybe it's possible that the original inscription was situated or preserved only in the lower part of the Bitola inscription and was subsequently used as a model for adding the upper lines, very possibly by the special department of the Intelligence service within

the Bulgarian army during the period of 1915–1917 dealing with the collection of artefacts which allegedly prove the alleged ethnic rights of Bulgarians and Bulgaria to present North Macedonia, at the time of two Bulgarian occupations of Bitola, 1915–1917 and 1941–1944. All what's been presented leads to an argued rejection of the upper half of the inscription on the Bitola inscription (lines 1–6), i.e. to a rereading and reinterpretation of six preserved lines in the lower part of the Bitola inscription. Their new proposed reading is given, with the minimal or most minimal reconstruction of the text. As a final conclusion, it can be said with certainty or certitude that the inscription is ctetorial and monarchic in nature and it was erected by the “pious tsar” of the Bulgarian empire of the Slavs, Serbs and Bulgarians, John Vladislav, kin by blood to “pious tsars” Samuel and Aron, and the only son of Aron, on the occasion of completion (in the construction sense) of a certain church or monastery in Bitola or in its closest surroundings, by assumption, the Mediaeval, pre-Ottoman, Orthodox church of Holy Saviour in Bitola, as praise and sign of the personal gratitude to God for participation and survival in the victorious and glorious battle near the place called Shtiponye (Shtipon), in which the two aforementioned tsars triumphed in the battle over the Byzantine “emperor and autocratic sovereign” Basil the Bulgar-Slayer.

Key words: *the Bitola inscription, Cyrillic epigraphy, tsar John Vladislav, Bulgarian forgery (partial), a new reading.*